

Εισαγωγικά στο Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο από τον Πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής **Γεώργιο Π. Νάκο**, ομότιμο καθηγητή Νομικής Σχολής ΑΠΘ:

Η Θεσσαλονίκη ως αφετηρία διαδόσεως του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου στους Σλάβους

Το ιδιαίτερο στοιχείο όμως της βασικής σημασίας του όλου Συμποσίου μας αποτελεί η αξιολόγηση των τομών που εγχαράχτηκαν στη διάνοιξη των δρόμων του Ελληνικού Πνεύματος στον κόσμο των Σλάβων, όπου το επιστημονικό έργο του αείμνηστου καθηγητή Αντωνίου – Αιμιλίου Ταχιάου διατηρεί μια καίρια, ουσιαστική, βασική και επίζηλη επιστημονική θέση, τόσο για τον ίδιο προσωπικά όσο και για τους μαθητές, φίλους και συνεργάτες του από τα περισσότερα σημεία του γεωγραφικού ορίζοντα, αιτιολογώντας έτσι με τις πολλαπλές αναφορές των ομιλητών του συμποσίου μας τη συνεχιζόμενη ενεργή διατήρηση της Μνήμης του.

Στα πλαίσια αυτά η Θεσσαλονίκη αρχικά συνδέεται αναγκαστικά και απόλυτα επιστημονικά με την ευτυχή δημιουργία στην κοιτίδα της των δύο βασικών δικαιοκτών έργων υποδομής του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, που επέδρασαν και επηρέασαν το δικαιοκτικό καθεστώς των Σλάβων, που δεν ήταν άλλα από τις δυο χαρακτηριστικές ιδιωτικές νομοκανονικές και δικαιοκτικές καταγραφές του ισχύοντος τότε Δικαίου, που αποτελούσαν το «Σύνταγμα κατά στοιχείον» του Ματθαίου Βλαστάρεως και το «Πρόχειρον Νόμων» άλλως «Εξάβιβλος» του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου, με γενικότερα αποδεκτές ημερομηνίες καταγραφής τους αντίστοιχα τα έτη 1335 και 1345.

Από τις καταγραφές αυτές, το «Σύνταγμα κατά στοιχείον», που η εσωτερική του διάρθρωση κατανέμει τη γνωστική του ύλη σύμφωνα με την αλφαβητική του υποδιαίρεση σε 24 μέρη (αντίστοιχα των γραμμάτων του αλφαβήτου), αναφέρεται σε βυζαντινές διατάξεις όχι μόνο εκκλησιαστικής–κανονικής προελεύσεως αλλά και ιδιωτικού Δικαίου, προερχόμενες τόσο από τους κλασικούς ερμηνευτές του εκκλησιαστικού–κανονικού Δικαίου, όπως τον Ιωάννη Ζωναρά και το Θεόδωρο Βαλσαμόνα, όσο και από την κυρίως βυζαντινή νομοθεσία, όπως των Ισαύρων, των Μακεδόνων, των διάφορων συμπληρωματικών (παράγωγων) ιδιωτικών συλλογών των βασιζόμενων στις νομοθεσίες αυτές, ακόμη και της ιουστινιάνειας νομοθεσίας, κ.ά.

Η χρηστική μορφή του «Συντάγματος» και η πληθώρα των ενταγμένων σ' αυτό βυζαντινών νομοκανονικών ρυθμίσεων συντέλεσε στη διάδοσή του μεταφρασμένου στις ορθόδοξες σλαβικές χώρες και τη Ρουμανία, θεωρούμενου ως πηγή του κανονικού Δικαίου των χωρών αυτών.

Πρώτη μετάφραση του Συντάγματος του Ματθαίου Βλαστάρεως σε σλαβική γλώσσα πραγματοποιήθηκε στη Σερβία σχεδόν αμέσως μετά τη συγγραφή του από το Βλάσταρη, μεταξύ των ετών 1340-1348. Σώζεται σε πληθώρα χφφ της μεταφράσεως αυτής, με ιδιαίτερα γνωστή μια Επιτομή του Συντάγματος, που κατέστη σπουδαιότερη και από την μετάφραση του πλήρους κειμένου της, που δημοσιεύθηκε από το Ρώσο T. Florovskij το 1888 από τη σλαβική μετάφραση του πλήρους κειμένου και περιέχει το 1/3 περίπου του όλου έργου.

Περιελήφθησαν σ' αυτήν από το συμπλητή της Επιτομής σχεδόν όλες οι διατάξεις πολιτειακού δικαίου, παραλείποντας τις αυστηρώς εκκλησιαστικού περιεχομένου, με εξαίρεση τις εξ αυτών γενικού ενδιαφέροντος.

Εξαιτίας αυτής της ιδιαιτερότητας του στόχου της Επιτομής αυτής για την προβολή σχεδόν αποκλειστικά των διατάξεων πολιτειακού δικαίου κατέληξε ο Florovskij ότι η Επιτομή αναφερόταν αποκλειστικά στο Σέρβο Ηγεμόνα Στέφανο Δουσάν, αποτελώντας σύνοψη βυζαντινού δικαίου και κατέστη ιδιαίτερα γνωστή ως Κώδιξ (Zakonik) Δουσάν (1331-1355) με τον τίτλο «νόμος του αυτοκράτορος Ιουστινιανού».

Δημοσιεύθηκε το 1349, κυρώθηκε από τον Δουσάν, με εφαρμογή στο Σερβικό κράτος, στο οποίο είχε δοθεί η ονομασία «αυτοκρατορία των Σέρβων και των Ρωμαίων».

Μολονότι η άποψη αυτή του Florovskij αμφισβητήθηκε από τμήμα της συναφούς επιστήμης, κυρίως του Ρώσου F. Zigel και του Novakovic, ενώ αντίθετα από άλλο τμήμα της επιστήμης (Soloviev) επανήλθε πάλι σε λειτουργία, ως ενεργό πλέον έργο της ουσιαστικής χρησιμότητας της Επιτομής του Βλάσταρη.

Και στη Ρουμανία άσκησε επιρροή και εμμέσως διά του Νομοκάνονος του Μαλαξού που ήταν η εν χρήσει επίσημη συλλογή Κανόνων της Εκκλησίας στη Ρουμανία.

Στις μερικότερες δικαιοταξίες των παραδουνάβιων Ηγεμονιών, εμφανίζεται αρχικά η επιρροή της Εξαβίβλου στην ένταξή της με άλλα σχετικά αποσπάσματα από τα έργα των Ζωναρά και Βλάσταρη στο «Απάνθισμα Κωδίκων» του Λογοθέτη Ευστρατίου, 1632, στη Μολδαβία. Αντίστοιχα διαμέσου του Νομοκάνονα Μαλαξού εμφανίζεται η επιρροή της στον κώδικα της Βλαχίας *Indreptarea Legei* του Ματθαίου Βασσαράβα, 1652, ενώ εντάσσεται στη συνέχεια μεταξύ των άμεσων δικαϊκών πηγών της Βλαχίας στο «Νομικόν Πρόχειρον» του Μιχαήλ Φωτεινοπούλου, 1765 (άλλως κώδικας Μιχαήλ Ρακοβίτζα), το οποίο επηρεάζει και τους μεταγενέστερους κώδικες της Βλαχίας.

Στη Μολδαβία γίνεται ευρύτατη χρήση της Εξαβίβλου, μεταξύ άλλων στο εγχειρίδιο *Manualul Juridic*, του Andronachi Donici, Ιάσιο 1814, ενώ η λειτουργία της νεοελληνικής αποδόσεως του Σπανού μέχρι το 1817 διατηρείται, όπως μαρτυρείται στο προοίμιο του λεγόμενου Κώδικα Καλλιμάχη του 1817, άλλως «Πολιτικού Κώδικα της Μολδαβίας» (*Codica Tivila a Moldovii*), που βασίστηκε στον αυστριακό αστικό κώδικα του 1811 και σε ελάχιστες βυζαντινές δικαϊκές διατάξεις (περίπου το 1/5 του συνόλου του).

Ουσιαστικότερη όμως εμφανίζεται η λειτουργική διατήρηση της Εξαβίβλου στη Βεσσαραβία που ανήκε στην ηγεμονία της Μολδαβίας (στην οποία ήδη ίσχυε η Εξάβιβλος), και μετά την ενσωμάτωσή της στη ρωσική επικράτεια με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου του 1812, ως αυτοδιοικούμενη επαρχία της, στην οποία η χρήση της ως τοπικού βεσσαραβικού Δικαίου αναγνωρίστηκε ρητά με τα σχετικά ρωσικά διατάγματα του 1812 και 1818.

Λειτουργικά η ενλόγω χρήση της Εξαβίβλου συνεχίστηκε και μετά την υποχρεωτική επιβολή της χρησιμοποιήσεως της ρωσικής γλώσσας στη Βεσσαραβία, 1828, διαμέσου της ρωσικής μεταφραστικής της αποδόσεως του Σπυρίδωνα Δεστούνη (τα πέντε πρώτα βιβλία από τη νεοελληνική απόδοση του Σπανού, της δεύτερης εκδόσεως Βενετίας του 1766), που πραγματοποιήθηκε με σχετικό διάταγμα της Διοικήσεως Βεσσαραβίας, 1828, και άρχισε να εφαρμόζεται από τα τοπικά δικαστήρια μετά την έκδοσή της στην Πετρούπολη το 1831.

Τελικά, η ισχύς και η εφαρμογή της διατηρήθηκε στη ρωσική Βεσσαραβία μέχρι το 1918, που ενσωματώθηκε ή προσαρτήθηκε στη Ρουμανία, και υπό το καθεστώς της οποίας συνεχίστηκε η ισχύς της Εξαβίβλου διαμέσου της ρουμανικής μεταφραστικής αποδόσεώς της από τον I. Peretz, Βουκουρέστι, 1921, μέχρι το 1928 που έληξε η λειτουργική ισχύς της, εξαιτίας της επεκτάσεως της ρουμανικής νομοθεσίας στη Βεσσαραβία.

Πάντως η γενικότερη επίδραση της βυζαντινής νομοθεσίας και του αρμενοπουλικού έργου στη ρωσική επικράτεια την περίοδο που εκδόθηκε η ρωσική απόδοση της Εξαβίβλου από τον Δεστούνη είναι εμφανής, ιδιαίτερα στη χρήση της ως ερμηνευτικού βοηθήματος και όχι ως αυτοτελούς συλλογής ισχύοντος δικαίου. Στοχευμένη παρέμβαση οφείλεται στον βαρόνο G.A. Rozenkampf, για τη χρήση της Εξαβίβλου στο 49^ο κεφάλαιο της ρωσικής νομοθετικής συμπληματικής συλλογής της *Kormčaja Kniga* (που περιείχε τη μετάφραση του Προχείρου Νόμου των Μακεδόνων), στην οποία χρήση βασική ήταν η συμβολή του ενλόγω βαρόνου, ο οποίος επιμελήθηκε, επίσης, το 1829, της μεταφράσεως των κύριων τίτλων της Εξαβίβλου και της αρμενοπουλικής «Επιτομής των θείων και ιερών κανόνων» από την έκδοση του I. Leunclavius, “*Juris Graeco-romani tam canonici quam civilis tomi duo*”, Φραγκφούρτη 1596.

Εμφανής επίσης ήταν η λειτουργική χρήση της Εξαβίβλου και στη Βαλκανική ήδη από την Τουρκοκρατία, όπου ίσχυε αυτή στις χώρες επιρροής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία, κ.λπ., χωρίς να προκύψει άμεση ανάγκη μεταφραστικής της αποδόσεως στις γλώσσες των χωρών αυτών και ιδιαίτερα στη Βουλγαρία, ενώ για τους ορθόδοξους Σέρβους της Αυστρίας, υπαγόμενους στην ορθόδοξη αρχιεπισκοπή Καρλοβικίων, εκπονήθηκε σερβική μεταφραστική απόδοση της Εξαβίβλου από τον κληρικό Petar Vitkovic, 1797–1798, με βάση την έκδοση Gothofredus, 1587 και τη νεοελληνική απόδοση του Σπανού από την τέταρτη έκδοση Βενετίας, 1777.

Η Θεσσαλονίκη, συνδέεται, επίσης, εκ δευτέρου, εξίσου με τους τρεις χαρακτηριστικούς πυλώνες του Συμποσίου μας, που ενσωματώνονταν στο γλωσσικό και νομοκανονικό έργο των αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου, την ανάπτυξη του ισχυρότατου κοινωνικού και θεολογικού ρεύματος του Ησυχασμού, που διαπερνούσε τον 14^ο αι. την τότε κοινωνία, και την παγκόσμια αναγνώριση του περιώνυμου Αγίου Όρους, με την ιδιάζουσα εκκλησιαστική, θρησκευτική και κοινωνική του φυσιογνωμία.

Ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος γεννημένοι στη Θεσσαλονίκη τον 9^ο αι. μεγάλωσαν και ανδρώθηκαν στο αυτοκρατορικό περιβάλλον με ιδιαίτερες λαμπρές σπουδές, εξαιτίας των οποίων κατεστάθηκαν ως φορείς της ιδέας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας να εντάξουν με ειρηνικά μέσα τους Σλάβους στην θρησκευτική και πολιτιστική παράδοση του ελληνικού κόσμου.

Επιστημονικό και εκπαιδευτικό εργαλείο αποτέλεσε η δημιουργία από τον Κύριλλο ενός σλαβικού αλφαβήτου με την ονομασία «γκλαγκόλιτσα» από τη σλαβική λέξη «γκλαγκόλ», που αντιστοιχούσε στις ελληνικές λέξεις: ρήμα ή λόγος, το οποίο σταδιακά τελειοποίησε, με το έργο της δημιουργίας λόγιας σλαβικής θεολογικής γλώσσας, την οποία διέδωσαν οι δυο αδελφοί κηρύττοντας το Ευαγγέλιο στη σλαβική γλώσσα.

Τα διασωθέντα στην παλαιοσλαβική γλώσσα συγγράμματα του Μεθοδίου σημειώνονται αφενός μεταξύ των κυρίως εκκλησιαστικών έργων, στα οποία κυριαρχούσε η λεγόμενη «*Ανώνυμος Ομιλία*», το ειδικότερο περιεχόμενο της οποίας χαρακτηρίστηκε ως προσπάθεια «θετικοποίησεως του θείου δικαίου», με βάση στοιχεία που παρατέθηκαν από τον αείμνηστο Παπαστάθη, και αφετέρου μεταξύ των κυρίως νομοκανονικών έργων, με τα βασικά έργα του Νομοκάνονα του Μεθοδίου (NM) και του *Zakon Sudnyj Ljudem* (ZSL) (: Νόμου εκδικάσεως των ανθρώπων ή Νόμου για την εκδίκηση του λαού ή Νόμου διά τον λαόν).

Η Ανώνυμος Ομιλία αποτελεί ένα ιδιαίτερα εκτενές κείμενο που εγράφη τον 11^ο αι. στην παλαιοσλαβική γλώσσα και γλαγολιτική γραφή, διασωσμένο σε ένα και μοναδικό χειρόγραφο τον λεγόμενο κώδικα Clozianus, αλλά ήταν συνταγμένο στη Μεγάλη Μοραβία αποδιδόμενο στον Μεθόδιο κατά την περίοδο μεταξύ των ετών 873-879.

Στο περιεχόμενό του Κώδικα Clozianus αναφέρονται τέσσερις μεταφράσεις ομιλιών Πατέρων της Εκκλησίας, του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, του Αθανασίου Αλεξανδρείας και του Επιφανίου Κύπρου, εκ της ελληνικής στην παλαιοσλαβική γλώσσα και ενός αποσπάσματος Ομιλίας (η λεγόμενη Ανώνυμος Ομιλία), αποδιδόμενη με ασφάλεια στη γραφίδα του Μεθοδίου.

Πρόκειται για μια άτιτλη, πρωτότυπη και όχι απλώς μεταφραστική απόδοση, με σαφή παραινετικό θρησκευτικό χαρακτήρα «τοις επιγείοις άρχουσιν, όπως αγαπώσι την δικαιοσύνην», αλλά και με χαρακτηριστικές αναφορές δικαϊκών δικονομικών στοιχείων επιγραφόμενης από τον Αντώνιο Ταχιάο ως «Παραίνεση προς ηγεμόνα».

Στις αρχαιότερες δικαϊκές πηγές των Σλάβων ανήκουν ο Νομοκάνοντας του Μεθοδίου (NM), συνταγμένος στη Μεγάλη Μοραβία, από τον Μεθόδιο, με χρόνο περατώσεώς του το έτος 883, για τη χρήση της Εκκλησίας της Μοραβίας. Αποτελεί συλλογή διατάξεων Κανονικού Δικαίου, η οποία περιέχει αποσπασματική πιστή μετάφραση της «Συναγωγής Κανόνων Εκκλησιαστικών εις Ν' τίτλους διηρημένης» του Ιωάννου Σχολαστικού, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (565-577).

Αυτός ο NM περιελάμβανε τον Πρόλογο από το στοιχείο 19^ο, ολόκληρο το κεφάλαιο τής «Τίτλων Καταστάσεως» και αποσπασματικά την κυρίως Συναγωγή, συνολικά 235 Κανόνες από τους 377 των περιλαμβανόμενων στο πρωτότυπο κείμενο.

Ο NM συμπεριελήφθη σε χφ. 13^{ου} ή 14^{ου} αι. στη ρωσική Κοιμčaja kniga, αλλά δεν περιελήφθηκε στην έκδοση της Εκκλησίας της Ρωσίας α' έκδ. 1650.

Στις ίδιες αυτές αρχαίες δικαϊκές πηγές των Σλάβων υπάγεται και ο Zakon Sudnyj Ljudem (ZSL) που συντάχθηκε από το Μεθόδιο στη Μεγάλη Μοραβία, κατά την περίοδο μεταξύ των ετών 863-866 και ήταν συλλογή διατάξεων αστικού δικαίου, ιδιαίτερα του δικαίου του γάμου και του διαζυγίου, ποινικού δικαίου, κυρίως για τα αδικήματα κατά της χριστιανικής θρησκείας, των ηθών και της περιουσίας, δικονομικού δικαίου, και μάλιστα στη αποδεικτική διά μαρτύρων διαδικασία.

Για την προέλευση του κειμένου του ZSL έχουν διατυπωθεί τρεις βασικές θεωρίες που αναφέρονται ως εξής:

α) η *μοραβική*, η οποία θεωρεί ότι το έργο αυτό είναι του Μεθοδίου, με ειδική αναφορά συντάξεώς του στη Μοραβία, η οποία, ως νέο χριστιανικό κράτος είχε ανάγκη από έναν νομικό κώδικα τον οποίο μόνο ο Μεθόδιος είχε την ικανότητα να συντάξει, εξαιτίας της ιδιότητάς του ως νομικού, με βάση την Εκλογή των Ισαύρων και τα υπό του δυτικού Κανονικού Δικαίου διαμορφωθέντας επιτίμια, τα οποία είχαν διαδοθεί στη Μοραβία από τους δυτικούς ιεραποστόλους, με αποδοχή από μεγάλη μερίδα της επιστήμης,

β) η *μακεδονική* θεωρία, η οποία δέχεται κι αυτή ως συγγραφέα του ZSL το Μεθόδιο, θεωρώντάς το ότι εντάσσεται μεταξύ των αρχαιότερων μνημείων της παλαιοσλαβικής γραμματείας, φερόμενο ότι το έργο συντάχθηκε την περίοδο που ο Μεθόδιος ήταν «άρχων» της «αρχοντίας» του Στρυμόνα, με τη διαφορά ότι υποστηρίζει ότι το έργο αυτό, μολονότι θεωρεί ότι οι διατάξεις του ενώ είχαν ως πρότυπο την Εκλογή των Ισαύρων, ήταν

στρατιωτικός ποινικός κώδικας, επειδή ορισμένος αριθμός διατάξεών του αναφέρεται στην τέλεση από στρατιωτικούς αξιόποινων ποινικών πράξεων, που κατ' αντικείμενο δεν αποδεικνύεται εξαιτίας των υφιστάμενων διατάξεων ιδιωτικού δικαίου, και

γ) η *βουλγαρική* θεωρία, η οποία υποστηρίζει ότι το έργο αυτό του ZSL δεν γράφηκε από τον Μεθόδιο αλλά είναι βουλγαρικής προελεύσεως, που θεωρείται μέχρι τα πρόσφατα χρόνια ως «η κρατούσα έτι και σήμερα», με θεωρίες υποστηριζόμενες από διαπρεπείς μελετητές της ιστορίας του δικαίου των Σλάβων, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να σχηματοποιήσουν ένα θεωρητικό περίβλημα στηρίξεως των θεωριών τους, κάθε φορά διατύπωναν και μια άλλη μορφοποιημένη άποψη, χωρίς να αποστούν όμως από την προέλευσή του ZSL από τη Βουλγαρία.

Έτσι, στα πιο πάνω ιστορικά πλαίσια υποστηρίχθηκαν οι απόψεις αυτές από σειρά ολόκληρη επιστημόνων, αναφορικά με τη σύνταξη του ZSL επί τσάρου Συμεών (893-927), μεταθέτοντας τα χρονικά του όρια συντάξεώς του στο 10^ο αι., μετά στο δεύτερο μισό του αιώνα αυτού, και στη συνέχεια στα τέλη του 11^{ου} αι., ενώ προέβαλαν την άποψη της συντάξεώς του επί τσάρου Βόριδος (852-869), μετακινώντας την κατά την μεταξύ 866-868 περίοδο, συμπίπτουσα με τον εκχριστιανισμό των Βουλγάρων, η οποία ως νεοφώτιστη θεωρία έγινε αποδεκτή από εξίσου διαπρεπείς ιστορικούς της περιόδου αυτής, εμφανιζόμενη να ευρίσκεται σε λειτουργία τουλάχιστον μέχρι το 1978 και «να παραμένει εισέτι ως κρατούσα».

Βέβαια πολλές φορές οι ερμηνείες ορισμένων αμφισβητούμενων ιστορικών γεγονότων, που έχουν μια εθνική αναφορά σε γεγονότα συνδεδεμένα με την εθνική τους ιστορία, χωρίς να έχουν τελικά πρακτική σημασία, ιδιαίτερα όταν εξαιτίας της συνδέσεως αυτής παραγνωρίζονται τα κυρίαρχα επιστημονικά γεγονότα που αποτελούσαν τη δημιουργική βάση του επίμαχου νομοθετήματος του ZSL, που αναφέρονται στο πρωτεύον και αποφασιστικό γεγονός της κεντρικής βάσεως του ZSL, που δεν ήταν άλλο από την ουσιαστική του προέλευση, από την κοιτίδα του βαλκανικού πολιτισμού, το Βυζάντιο. Δε θα ήθελα να φέρω σε δύσκολη θέση τους κατ' εξοχήν ειδικούς, σλαβολόγους και μη, αλλά σε παλαιότερο χρόνο υποστηρίχθηκε από τον δάσκαλό μας Νικόλαο Πανταζόπουλο, κορυφαίο ιστορικό του Δικαίου, ότι ο τρόπος ή η μορφή προελεύσεως του δικαίου του ZSL «από πολιτιστιστικής απόψεως, αποτελεί ασήμαντη λεπτομέρεια. Διότι και εις την μίαν και εις την άλλην περίπτωσιν γεγονός μη επιδεχόμενον αμφισβήτησιν είναι ότι [ως βασικό αποδεικτικό στοιχείο] με την Εκλογή των Ισαύρων, ήταν εκ των 32 κεφαλαίων του «Νόμου διά τον λαόν» τα 29 προέρχονται εκ της ελληνικής Εκλογής» των Ισαύρων. Ειδικότερα από τα 32 κεφάλαια του ZSL τα 18 αποτελούν πιστά αντίγραφα της Εκλογής, τα 11 διαφέρουν αυτής μόνο ως προς το είδος της επιβαλλόμενης ποινής ή ως προς τη διατύπωσή της .